

КАКОВКИНА О. М.

УДК 94(497.2) "1970/1990"

ЗИМА-ВЕСНА 1-2015 ГИМАНТАРНИЙ ЖУРНАЛ

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ У БОЛГАРІЇ У 1970-Х - НА ПОЧАТКУ 1990-Х РР.

У статті характеризується розвиток міжнародного туризму у Народній Республіці Болгарії у 1970-х - на початку 1990-х рр., у контексті внутрішньополітичних та міжнародних змін. Визначається значення та взаємовплив різних чинників у туристичній діяльності.

Ключові слова: Народна Республіка Болгарія, міжнародний туризм, політика, економіка, ідеологія.

В статье характеризуется развитие международного туризма в Народной Республике Болгарии в 1970-х - в начале 1990-х гг. в контексте внутривнутриполитических и международных изменений. Определяется значение и взаимовлияние различных факторов в туристической деятельности.

Ключевые слова: Народная Республика Болгария, международный туризм, политика, экономика, идеология.

The article is characterized by the development of international tourism in the People's Republic of Bulgaria in 1970 - the beginning of the 1990s in the context of internal political and international changes. It determines the value and mutual influence of various factors in tourism.

Keywords: People's Republic of Bulgaria, international tourism, politics, economics, ideology.

Туристична галузь сучасної Болгарії - одне із значних джерел прибутку та складова не тільки господарської, а і суспільної, культурної сфери життя країни та її громадян. Сотні досліджень з теорії та практики різних видів та напрямів туризму, постійне прагнення удосконалення галузі, її розвиток на регіональному, навіть провінційному рівні, значні освітні ресурси, засвідчують її значення для країни. Болгарія, продовжуючи активно розвивати міжнародний туризм, спирається, зокрема на створені у часи Народної Республіки Болгарії (далі - НРБ) туристичні об'єкти та здобутий досвід. У часи існування тоталітарних комуністичних систем у Європі та світі туризм набував відповідного ідеологічного забарвлення, зберігаючи важливе економічне значення.

Варто відзначити розуміння значної ролі туризму у розвитку світового економічного та культурного простору, соціалістичних країн, сучасниками розглядуваного періоду - радянськими [1; 6], болгарськими вченими [4; 18]. Безперечно, внутрішні проблеми галузі залишалися за лаштунками розвідок. Цілісне осмислення туризму в умовах тоталітарних комуністичних режимів розпочалося після їх падіння [9; 12; 17; 32; 34; 35; 36; 37], безпосередньо і болгарськими вченими, які розкривають значення та місце туристичного сегменту у розвитку НРБ з точки зору сучасних реалій [7; 10;].

Вітчизняними розвідками, найбільш ґрунтовними та оригінальними стосовно нашої теми, є дослідження О. Д. Попова

[13;14;15]. Існуючі дослідження в Україні присвячені переважно виїзному туризму в СРСР та УРСР, міжнародний туризм другої половини ХХ ст. як окремий предмет дослідження практично не вивчається.

Сучасні дослідження з туризмології пропонують бачення туризму як багатовимірного соціокультурного явища, яке втілює різноманітні прояви життя держави та суспільства, що, у свою чергу, дозволяє розширити дослідницький пошук проблеми туризму у тоталітарних умовах, безпосередньо на прикладі НРБ. В основі нашого дослідження - матеріали Комітету з відпочинку та туризму та Центру туристичної пропаганди та реклами НРБ, які дозволяють визначити певні особливості розвитку галузі у Болгарії, роль різних чинників у її функціонуванні у 1970-х - початку 1990-х рр., коли відбулися значні політичні, економічні, суспільні зміни, серед яких вирішальними стали події 1989 р., що призвели до початку демократизації країни та, відповідно, до змін у туристичній діяльності. Предметом дослідження став переважно в'їзний туризм, який найвиразніше відбивав власне зміст туристичної діяльності та пріоритети міжнародного туризму НРБ.

Розвиток туристичної галузі у Болгарії визначався загальними умовами розвитку туризму у Європі та світі. Розквіт міжнародного туризму вчені датують з середини 1950-х рр., коли створюються міжнародні організації, функціонують міжнародні конференції з туризму, покликані формулювати принципи туристичної діяльності, координувати ринок туристичних послуг [17, с. 167-169].

Структура галузі вже мала певну історію, яка у добу НРБ набула нових рис, зокрема єдиною державною кампанією у сфері туризму був Балкантурист (1948 р.), діяльність якого керувалася відповідними державно-партійними відомствами. З одного боку, туризм став складовою планової адміністративної системи, потрапив у політико-ідеологічні програми під впливом радянської позиції та моделі, з іншого,

інтеграційні процеси у межах блоку по РЕВ, сформували ринок туристичних послуг та пріоритетів, не ізолювавши Болгарію від країн Заходу. Туризм був важливим джерелом прибутку та, водночас, полем пропаганди, протистояння, спілкування, формування певних національних стереотипів.

З 1970-х рр. неоднозначні процеси відбивали зміст усіх сфер болгарського життя: відбувалось подальше політичне та законодавче зміцнення режиму Т. Живкова, що засвідчив проведений у квітні 1971 р. X з'їзді БКП, прийнята нова Конституція країни, яка задекларувала політичну монополію БКП. У контексті рішень партійного з'їзду мала перебувати "Концепція розвитку галузі міжнародний та внутрішній туризм на період 6-ї п'ятирічки - на 1971-1975 рр., прийнята у 1970 р. [25, арк. 1-9, 26]. Підстави приділяти увагу міжнародному туризму та вкладати у нього значний ресурс обумовлювали цифри: за 1966-1970 рр. Болгарію відвідали у цілому понад 1,4 млн. осіб: 709 тис. з соціалістичних країн, де на першому місці традиційно були туристи з СРСР, наступними за чисельністю були Чехословаччина, НДР, з капіталістичних країн - 700 тис., з лідерством ФРН, після якої йшли Франція, Велика Британія, США [25, арк. 7].

Оцінка рекламно-пропагандистської діяльності Комітету за 1975 р. дозволяє визначити основні питання та проблеми розвитку міжнародного туризму у період реалізації "Концепції".

Пропагандистсько-рекламна діяльність на Радянський Союз в ієрархії оцінок діяльності представництв перебувала на першому місці СРСР з-поміж соціалістичних країн, оскільки радянський турист, зважаючи на концепцію "споконвічної", "вічної" дружби СРСР та Болгарії, перебував в особливому, привілейованому, становищі (що іноді не забував нагадати болгарським товаришам). Важливо відзначити, що, аналізуючи діяльність представництв у Москві та філії в Одесі, болгарі більше переймаються практичними аспектами

радянського напрямку туристичної роботи: "...У зв'язку з великими можливостями (територією та чисельністю населення) представництво має розширювати свою діяльність, головним чином у тих районах, які найбільш перспективні у галузі туризму...". При цьому констатовувалась недостатньо розвинена діяльність у пропаганді та рекламі у подорожах на вшанування національних свят, звичаїв, традицій, організації груп міст-побратимів та спеціальних груп, потягів дружби, індивідуального туризму, груп по лінії болгарсько-радянської дружби [19, арк. 2].

Представництва опікувались формуванням медійного простору, зокрема наданням журналістам, які висвітлювали роботу болгарського відомства, належних матеріалів - публікацій центральної та республіканської преси, інформаційною роботою, яка полягала в оперативному постачанні матеріалів з представництв до Болгарії. Серед проблем представництв у СРСР вказуються неузгодженість роботи, відсутність ефективного зв'язку, що було характерним і для представництв в НДР, у Польщі, де, зокрема, використовувались друковані матеріали, що "морально застаріли" та не відтворювали сучасних реалій [19, арк. 3-4].

Одним з головних питань був виїзний туризм - "екскурсії болгар за кордон", де на особливу увагу заслуговували туристичні подорожі до СРСР, "які необхідно організувати так, щоб сприяти ще більш активному пізнанню нашими трудящими багатой радянської культури, грандіозних досягнень Радянського Союзу у комуністичному будівництві, ще більшому зміцненню болгарсько-радянської дружби..." [19, арк. 5]. Особливий статус радянських туристів і у надалі потребував постійного піклування, наприклад, у проведенні "культурно-масової роботи", що передбачала зустрічі в клубах болгарсько-радянської дружби, огляд роботи клубів... концертні покази радянських туристів..., конкурси та вікторини [21, арк. 26-27].

Причиною активізації роботи болгарських представництв за кордоном ставав "масований ідеологічний наступ на соціалізм у світовому масштабі".

У зв'язку з цими обставинами, об'єктом посиленої уваги мала стати болгарська еміграція за кордоном, і, насамперед, молодь, яка себе відчуває громадянами відповідної країни та "без знання болгарської мови має тільки розпливчате та нереальне уявлення про батьківщину своїх батьків та дідів". Планувалося створити зв'язки з Болгарськими інформаційно-культурними центрами, там, де такі є, з іншими болгарськими представництвами, і "на цій базі розгорнути широкий фронт пропагандистсько-інформаційної діяльності з ... чітким політичним та ідеологічним ефектом" [19, арк. 9].

Головними об'єктами мали стати індивідуальні туристи, зокрема турецькі громадяни, які транзитом їдуть через Болгарію. Актуальною стала підготовка до нового сезону та чорноморських комплексів, які мали бути забезпечені інформаційними матеріалами з цінами, послугами тощо.

Та найважливішою тезою документу було питання виконання валютного плану: "Основна мета рекламних ланок у туристичних комплексах - виконання валютного плану... Рішення липневого пленуму ЦК БКП ясно і категорично поставили перед нами, пропагандистсько-рекламними працівниками відповідальність за виконання фінансових показників туристичних комплексів...". Виконанню фінансових показників мала бути підпорядкована уся діяльність туристичних відомств, яка характеризувалась недоліками: недостатньою вивченістю конкурентності туристичного ринку, недостатньо детальними річними планами, загальними за змістом звітами, недостатньою увагою до питання "психології потенційного туриста" [19, арк. 12].

Особливий "статус" економічної прибутковості туризму, насамперед, валютної, був пов'язаний із значними

труднощами болгарської економіки, які набирали обертів протягом 1970-х рр. [11, с. 303-308].

З початку 1970-рр. постійною у туристичній діяльності стає "турецька проблема", зважаючи на політику влади НРБ, спрямовану проти громадян Болгарії турецького походження. "Відроджувальний процес", розгорнутий болгарською владою з 1970-х рр., який фактично полягав в асиміляції болгарських турок, формуванні "гомогенної" "єдиної соціалістичної болгарської нації" на кшталт "єдиного радянського народу" [11, с. 355], досяг кульмінації у 1984-1985 рр., коли розпочалася заміна імен турецького населення Болгарії. Насильницькі заходи влади призвели до загострення ситуації у країні та жорсткого протистояння, оскільки передбачали закриття турецькомовних видань, заборону мови у публічних місцях, заборону релігійної діяльності тощо [11, с. 356-357]. Турецький чинник активно та постійно використовувала західна пропаганда.

Про увагу та занепокоєння станом туристичних послуг для іноземців свідчить відповідь голови Комітету з відпочинку та туризму до ЦК БКП на "сигнальну записку" Міністерства іноземних справ про недоліки в обслуговуванні іноземних туристів у літньому сезоні 1975 р. Мова про не виконані валютні надходження, оскільки не були заповнені місця іноземних фірм (туристичних операторів) на Чорноморському узбережжі. Причиною такого становища голова Комітету бачив у "глибокій економічній кризі у західних країнах" - у політичному становищі в Іспанії, Італії, Португалії, Близькому Сході, внаслідок чого частина туристів відмовились від подорожей [23, арк. 1-3].

"Сигнальна записка" до ЦК БКП з Міністерства зовнішніх справ - черговий доказ значення міжнародного аспекту туризму для вищого керівництва країни: "В останні кілька місяців від деяких посольств НРБ у Західній Європі отримали сигнали про підкреслене невдоволення західних туристів

від перебування у Болгарії (скарги з різних питань, зокрема дублювання місць у готелях, чи не найпоширенішою проблемою, яка одразу псувала враження від подорожі). Скарги англійських туристів були широко використані пресою для антиболгарської пропаганди на Заході [40, арк. 17].

За 9 місяців 1975 р. країну відвідали 3 499 857 іноземців - більше на 7,7%, ніж у 1974 р., і план валютних надходжень було виконано на 107,4% [40, арк. 17]. Для порівняння: у 1982 р. Болгарію відвідали вже 5 647 920 іноземців, з яких: з капіталістичних - 2 339 434, соціалістичних та тих, що розвиваються - 308 486. З капіталістичних домінували Греція, ФРН, Велика Британія, Франція [24, арк. 16]. За 1984 р. - 7 327 342 іноземних туристи, з капіталістичних країн - 3 883 487, соціалістичних - 3 443 875 [47, арк. 71]. Відзначимо сучасні показники: протягом 2014 р. за даними Міністерства туризму Болгарії країну відвідали 9 408 821 іноземців (куди включені усі візити - туристичні та індивідуальні гостьові подорожі, ділові, тощо), власне туристами визнані 7 310 845 осіб. Лідерами є туристи з Греції, Німеччини, Туреччини, Македонії, Сербії, Польщі [33]. Зважаючи на цифри, динаміка туристичного потоку до НРБ є, безперечно, високою, а показники по країнах демонструють певне збереження традицій.

Матеріали Комітету розкривають постійний інтерес Болгарії до західних туристичних ринків, зацікавлення у розвитку галузі та прагненні тримати

певний рівень, що відповідав би тодішнім світовим стандартам туристичної діяльності. Доказом цього є особлива увага до іноземців із країн Заходу, пов'язана не тільки з ідеолого-політичними мотивами, а, насамперед, економічними, або точніше, увага до ідеологічного чинника як запоруки економічного успіху у міжнародному туризмі. Іноземні гості перебували під особливим контролем, їх прийом часто призводив до перевитрат, оскільки "недоліки в обслуговуванні неминуче відібується на їх враженні від нашої країни" [21, арк. 40]. У

цьому зв'язку йшлося про важливість роботи з іноземними журналістами [22, арк. 21]. Протягом 1979 р. були проведені спільні пропагандистсько-рекламні заходів з керівництвом готелю Хілтон у Брюсселі, рекламні заходи за участю Болгарії у Фінляндії, Данії, Іспанії [22, арк. 2-6].

У 1980 р. особливостями підготовки до нового туристичного сезону "Балкантуриста" стало відзначення важливих дат та подій, "на які слід акцентувати національну програму" - 110-річчя від дня народження В. І. Леніна, виконання програми "Болгарії - 1300 років" та Олімпіада у Москві.

Підготовча програма містила передусім практичну частину, пов'язану з вирішенням економічних завдань, а вже потім - ідеологічну [20, арк. 23-26]. Нагадаємо, що цього року загострення політичного протистояння СРСР та країнами блоку з країнами Заходу було викликане радянським вторгненням до Афганістану, що відбулося на усіх рівнях міжнародних відносин.

З 1980 р. стає постійною співпраця Комітету з Міністерством внутрішніх справ. Інформація про здійснені злочини, правопорушення по лінії туризму з 1 січня 1980 р. до 30 червня 1980 р. фіксує 124 злочини серед іноземців та транзитних туристів, з яких 101 справа розкрито: пограбування - 8, звалтування - 1, шахрайство - 5, крадіжки особистого майна - 104, вбивства з необережності - 3, тілесні ушкодження - 3. Більша частина злочинів здійснені у Софії, а жертвами крадіжок найчастіше ставали західні туристи чи туристи зі Сходу. У порівнянні з 1979 р. крадіжки зросли на 39. Разом з тим, збільшилась кількість злочинів серед іноземців (з 35 злочинів, 21 скоїли туристи, переважно, транзитні, з капіталістичних країн, 14 - з соціалістичних). Переважали валютні злочини, контрабанда торгівлі, шахрайство та вимагання. Серед адміністративних порушень туристи з капіталістичних країн скоїли 59, соціалістичних - 48 [24, арк. 1].

У 1982 р. наслідком активних подорожей іноземців стало збільшення контрабандної торгівлі, збільшення кількості арабів, турків, поляків, югославів, "які надовго зупиняються у столиці без засобів та порушують порядок...". За ідеологічні диверсії та контрабанду вигнані 96 іноземців-туристів, представників західних фірм. Інші постійні проблеми - неякісні продукти, грубе ставлення до іноземців, незадовільне обслуговування радянських туристів тощо. Відзначається проблема проституції, яка "у деяких готелях набуває великих розмірів... У деяких закладах усе ще допускається виконання багато сербської, грецької, турецької та західної музики. Не повною мірою дотримуються порядку відвідування казино..." [24, арк.16-19].

Постійно піднімалися питання "кадрів" - фінансових та дисциплінарних порушень: крадіжок, валютних обмінів, грубе поводження з туристами, шахрайство (наприклад, додавання води до напоїв), у цілому "недостатня політико-виховна робота серед кадрів (барменів, офіціанток)". Причиною порушень серед персоналу вважався слабкий внутрішньовідомчий контроль [24, арк. 19, 76, 93]. Вважаємо, вказані проблеми та недоліки болгарського туризму аналізованого часу навряд чи варто вважати явищами суто соціалістичного чи тоталітарного походження.

У 1981 р. відбулася подія, яка також стала чинником антиболгарської кампанії: громадянин Болгарії, представник болгарської авіакомпанії Балкан у Римі С. Антонов був звинувачений у причетності до організації замаху на папу Івана Павла II, якого було поранено турецьким екстремістом А. Агджею: "У зв'язку із випадком з Антоновим і звинуваченнями, які висувують НРБ, що це є центр контрабандної діяльності, розгорнута злостива наклепницька кампанія (яка неминуче відобразиться і на туризмі)..." [24, арк.21]. З урахуванням складного міжнародного становища, пропонувались заходи з покращення діяльності у міжнародному туризмі, насамперед,

виїзному: більш якісний підбір груп, керівників груп - "з гарною ідеологічною підготовкою та володінням хоча б однією "західною мовою"; у випадку подорожі до Туреччини - недопущення неповернення болгарських громадян турецького походження; у музично-артистичних подорожах дотримуватись у репертуарі переважно болгарського фольклору та музики..." [24, арк. 22-24].

Варто відзначити певну відкритість болгарського туризму щодо іноземців та прагнення удосконалити їх обслуговування: в інформації про основні результати анкетування серед туристів несоціалістичних країн у болгарських морських та бальнеологічних курортах, серед позитивних характеристик відзначені низькі ціни, оригінальна талонна система на продовольство, гарні природно-кліматичні умови, до недоліків опитувані віднесли обслуговування, відсутність вегетаріанського меню, натуральних соків та дієтичної їжі, неякісна торгова мережа, відсутність розваг [24, арк. 34-35]. Незадоволення якістю послуг західними туристами призвело у 1984 р. до бойкоту валютних заходів "Балкантуристу" представниками західнонімецьких фірм у "Сланчев бръг" [24, арк. 55], тому прагнення задовольнити запити вимагало відповідної лояльності та компромісів.

Традиційно, серед пріоритетних напрямів рекламно-пропагандистської діяльності Болгарської асоціації з туризму та відпочинку (БАТО) - видатні ювілеї, як, наприклад, у 1984 р. 40-річчя соціалістичної революції у Болгарії, яке визначило важливі пункти у програмі діяльності щодо розвитку болгарсько-радянської дружби та про удосконалення управлінської та організаційно-виробничої структури з туризму та відпочинку [29, арк. 23-25]. У межах заходів з підготовки та святкування дати посилювався контроль з боку МВС щодо обмеження злочинної діяльності туристів - як західних так і соціалістичних країн. На черговій зустрічі з керівниками

МВС відзначалося: "Щорічно до Софії прибуває по 180-200 арабських туристів, біля яких постійно крутяться проститутки... Створюють проблеми турки... Серед болгар, які виїждять за кордон збільшилась кількість "неповеренців"... [24, арк. 57].

1985 рік також пройшов для БАТО у складній міжнародній ситуації, оскільки у західних країнах продовжувалась антиболгарська та антисоціалістична пропаганда, - "багато наклепницького матеріалу у пресі, зокрема по туризму", існували проблеми з турками. Разом з тим, економічні показники були виконані, а число туристів навіть збільшилось [24, арк. 62].

Цього ж року, підбиваючи підсумки розвитку міжнародного туризму наприкінці 1970-х рр. - у першій половині 1980-х рр., керівники БАТО глибоко проаналізували динаміку розвитку галузі та чинники впливу на неї: "На кінець 1970-х рр. відчувалась тенденція до зменшення темпів міжнародного туризму, у результаті чого зменшилось число іноземних туристів: у 1982 р. - на 8%, у 1983 р. - на 5%, у порівнянні з 1981 р. Найбільше це стосувалося несоціалістичних країн, переважно ФРН та Франції, які були традиційними на ринку" [29, арк. 65]. Причини уповільнення розвитку міжнародного туризму вбачали в ускладненні з кінця 1970-х рр. та початку 1980-х рр. конкуренції на туристичному ринку (впровадження нової техніки, нових форм обслуговування, додаткових послуг, розвиток якості обслуговування...). Крім того, вадами болгарського туризму були не досконала рекламно-пропагандистська діяльність, несвоєчасна реакція торгівлі на ринкові запити, слабка завантаженість баз для відпочинку (тільки 30% можуть функціонувати цілий рік, більша частина - на низькому технологічному та технічному рівні) [29, арк. 66-67].

Прагматизм та зваженість були притаманні і прогнозам розвитку галузі на наступну п'ятирічку та до 2000 р., коли мали бути враховані зовнішні чинники - політичні, економічні, пов'язані з циклічними

коливаннями західної економіки, планованими стабільними відносинами з соціалістичними країнами. Важливою умовою успіху туризму ставали стабільність усередині Болгарії, а головною метою визначалось підвищення рівня туризму до провідних туристичних країн (де СРСР не фігурував). "У період 1986-1990 рр. ще більше використовувати інтеграційні процеси країн-членів РЕВ. СРСР ще буде нашим основним ринком, де переважне значення має організований цілорічний туризм" [29, арк.67-70]. Після СРСР за значенням перебували туристичні відносини із ЧРСП та Польщею. У цьому сенсі соцринок мав безперечні переваги - планований, передбачуваний, стабільний. Та подальші зміни у Європі та світі змінили вектор розвитку не тільки туристичної галузі.

Лібералізація відносин усередині "соцтабору" та міжнародному середовищі у другій половині 1980-х рр. вплинула і на туризм. Починаючи з 1987 р. галузь змінює формат та принципи роботи, зокрема у структурі та децентралізації [24, арк. 209]. У доповіді 1988 р. Л. Аврамова, голови БАТО, до ЦК БКП на ім'я Т. Живкова, відносно розвитку міжнародного туризму відзначається, що "... Міжнародний туризм розпочинає у нас свою історію розвитку після Квітневого пленуму ЦК БКП. Валютні надходження протягом 1956-1987 рр. склали 1 286 млн. валютних левів. За 1987 р. 630 млн. левів...". Зважаючи на важливу роль туризму для валютних прибутків, у 1987 р. БАТО розробило пропозиції з перебудови діяльності...", які було покладено в основу розпорядження 1988 р. "Основні напрямки з переобладнання діяльності і управління з туризму і відпочинку". Відзначаючи, що "Болгарія посідає скромне місце у світовому туризмі" розглядаються питання децентралізації туристичної діяльності, можливостей конкуренції на міжнародному ринку. Однією з хибних засад, яка гальмує розвиток туризму є теза про те, що "Міжнародний туризм (у Болгарії) сприймає організацію планування та фінансування як

другорядну сферу (не вважається галуззю економіки)...". Крім того, обшинні ради не в змозі задовольнити ринок продуктів (малий асортимент, низька якість), у галузі не задовільні машини, обладнання, транспорт (автошляхи, аеропорти, авіація), відсутні сучасні ліфти, кухні, є дефіцит кадрів тощо [23, арк. 63-67].

Серйозним випробуванням для європейських туристичних ринків, зокрема болгарського, стала Чорнобильська катастрофа 1986 р., що засвідчила Інформація про виконання валютного плану БАТО за 1986 р.:

"... Унаслідок аварії на Чорнобильській АЕС та потужної антисоціалістичної пропаганди у західних країнах становище різко погіршилось. Становище на туристичних ринках дуже складне із-за впроваджених дискримінаційних заходів країн ЄЕС, що на практиці призвело до скасування усіх бронювань з соціалістичних країн, зокрема з Чехословаччини та Польщі. Біля 80 тисяч туристів анулювали замовлення..." [24, арк.88]. "Міжнародний туризм широко використовує супротивник для проведення усебічної підривної діяльності усередині НРБ. Великий потік туристів та транзитників є добре прикритим супротивними спецслужбами для пошуку "болісних точок ... активізувалися повідомлення про відроджувальний процес, здійснені посиленою антиболгарською та антисоціалістичною пропагандою, здійснюються спроби з перенесення терористичної хвилі з Заходу, ведення політичного, економічного, військового шпигунства. Використовуються різні форми диверсії..." [24, арк. 93]. Використання аварії у Чорнобилі, недоліки рекламно-пропагандистської діяльності та деякі слабкості та труднощі разом з тиском спецслужб стали умовою масованої кампанії проти НРБ.

Зменшення туристів, зокрема західних, внаслідок "роздування" Заходом проблеми Чорнобилю", керівники організації планували компенсувати новими зимовими

маршрутами. У виїзному туризмі прийнято рішення дозволити болгарам з відновленими іменами виїжджати до СРСР, а також скасувати при наборі груп територіальний принцип для активізації подорожей [24, арк.108].

Поряд із зовнішніми чинниками, які загострили становище у галузі, відзначаються непостійність кадрів із-за низької заробітної платні, "чорний обмін", відсутність контролю за музикою та телебаченням, слабка мовна та ідейно-політична підготовка екскурсоводів [24, арк. 97-99].

1989 р. став переломним в історії більшості країн Центральної та Східної Європи, безпосередньо Болгарії, що відбилося у звіті про діяльність галузі. Туризм зазнав впливу як політичного чинника - "нове політичне мислення", динамічні політичні процеси у соціалістичних країнах, які почали орієнтуватися на ринкові відносини, винятково складна конкуренція у соціалістичних країнах, так і економічного (спад західної економіки) [27, арк. 1].

Протягом 1989 р. Болгарію відвідали 8 220 тис. іноземців: з соціалістичних країн (разом з Югославією) - 4 269, з капіталістичних - 3 951.

Визначальне рішення у валютних надходженнях мали туристи з соціалістичних країн - 70-80% валютних надходжень. Основний ринок болгарського туризму - СРСР, де зміни зумовлюють питання про нові підходи, зокрема вирішення "проблеми розширення кола організацій-партнерів при втраті монополії Інтуристом..." [27, арк. 2-3].

На кінець 1980-х - початок 1990-х років припадає найскладніший період у розвитку болгарського туризму, коли Болгарія мусила "постійно захоплювати своє, нехай і обмежене місце на міжнародному туристичному ринку...", оскільки перерозподіл туристичних потоків та стагнація, пов'язана з локальними та політичними конфліктами та економічна

рецесія у розвинених країнах призвели до порівняно низьких надходжень від туризму.

Підсумовуючи діяльність галузі за 1992 р. відзначалося, що до 1990 р. туризм у Болгарії переважно домінував на східноєвропейському ринку - до 77%, який протягом 1990-1991 р. для Болгарії практично був втрачений [24, арк. 208-209].

У другій половині 1980-х рр. переважно у 1989-1990 рр. розширюється співпраця з іноземними туристичними фірмами, на початку 1990-х Болгарія ініціює співпрацю з Кіпром, Кувейтом, Ізраїлем [28; 30;31].

Опрацювання матеріалів туристичних відомств НРБ дозволяє визначити основну особливість діяльності туристичної галузі Болгарії: домінування економічних пріоритетів у розвитку галузі, постійний пошук шляхів її удосконалення, зокрема у зв'язку із новаціями західних туристичних технологій, поряд із наявною значною політико-ідеологічною, пропагандистською складовою в умовах тоталітарної системи. На думку німецького дослідника Р. Гахтмана, у туризмі Східного блоку втілювались структури командної економіки сталінського та пост сталінського реального соціалізму, коли економіка була централізованою, бюрократично регламентованою, що стосувалось і туризму, який мав характер організованого державного сектору, що зумовлювало його залежність від такої централізації. Та, разом з тим, туристична тіньова економіка дозволяла бути більш еластичною у "реально-соціалістичній" економіці туризму у цілому. Туризм реалізовував ринкові елементи, які розвивали принцип державного туризму, як і усю систему керованої на державному рівні економіки [34]. Туристична галузь у Болгарії, залежна від впливу, насамперед, політичних та ідеологічних чинників - як внутрішніх так і зовнішніх, - демонструвала значну мобільність, динамізм в умовах жорсткої регламентації, визначала міжнародний імідж країни, який, попри проблеми, можна вважати успішним, доказом чого стали мільйони туристів з країн Заходу.

Бібліографічні посилання

1. Борисов К. Г. Международно-правовые аспекты международного туризма / К. Г. Борисов // Советское государство и право. - 1965. - № 7. - С. 138 - 142.
2. В'їзний туризм: навч. пос. // Коваль П. Ф., Алешугіна Н. О., Андрєєва Г. П. та ін. - Ніжин, Вид-во Лук'яненко В. В., 2010. - 304 с.
3. Гарбар Г. А. Идеологичний характер зарубіжного (виїзного) туризму в Миколаївській області 70-х - першої половини 80-х рр. - Гумантарний журнал. - Д., 2005. - № 5. - С. 68-73.
4. Георгиев А. Международният туризъм в Европа и НРБ: Състояние и перспективи / А. Георгиев, П. Станев, П. Бъчваров. - Варна, 1977. - 144 с.
5. Зінченко В. А. Молодіжний туризм в Українській РСР у 70-80-х рр. ХХ ст. (на основі діяльності "Супутника"): Автореф. дис. ... к. і. н. / В. А. Зінченко. - Донецьк, 2003. - 17 с.
6. Знаменська М. В. Участь Української РСР у співробітництві СРСР з європейськими країнами соціалізму в галузі туризму (70-ті - початок 80-х рр.) - Український історичний журнал. - 1986. - № 1. - С. 116-125.
7. Казачка Д. Българският туризъм в периода на социално-икономически преход на страната / Д. Казачка / Обучение по география. - №2-3. - 2004. - С. 5-16.
8. Котенко Р. М. Діяльність бюро міжнародного туризму "Супутник" на Прикарпатті (1970 - 1980-ті рр.): історичні уроки й досвід / Р. М. Котенко // Рекреаційний потенціал Прикарпаття: історія, сучасний стан, перспективи. Матеріали науково-практичної конференції "Туризм і розвиток регіону". - Івано-Франківськ - Яремче, 2011. Вип. 3. - С. 250-261.
9. Крючков А. А. История международного и отечественного туризма. - М.: ВШТГ, НОУ "ЛУЧ", 1999. - 102 с.
10. Нешков М. Туристическа политика: (Историческа трансформация, съвременно състояние и насоки за развитие в България) / М. Нешков. - Варна: Наука и икономика, 2012. - 680 с.
11. НРБ от началото до края // Под общ ред. на И. Знеполски. - София: СІЕЛА, 2011. - 480 с.
12. Орлов И. Б. Молодёжный выездной туризм в СССР (1958-1970 годы) / И. Б. Орлов // Вестник МГОУ (Электронный журнал). - М., 2013. - №2. / режим доступу: <http://evestnik-mgou.ru/Articles/View/331>
13. Попов А. Д. Народная республика Болгария как объект зарубежного туризма советских граждан / А. Д. Попов // Дриновський збірник. - Харків; Софія: Акад. вид-во ім. М. Дринова, 2007. - Т.4. - 2011. - С. 302-309.
14. Попов А. Д. Трудящиеся Крыма на золотых песках Болгарии: страницы повседневной истории советского туризма // IX Таврические научные чтения. Сб. науч. ст. Ч. 2. - Симферополь, 2009. - С. 46-51.
15. Попов А. Д. Экспорт советской модели выездного туризма: случай разделённой Германии / А. Д. Попов // Вестник Пермского университета: История. - 2013. - Вып. 3 (23). - С. 155-165.
16. Радченко, О. М. "Интурист" в Українській РСР: структура, кадри, основні напрями діяльності (60 - 80-ті рр. ХХ ст.): автореф. дис. канд. іст. наук / О. М. Радченко. - Черкаси: Б.в., 2011. - 20 с.
17. Соколова М. В. История туризма: Уч. пос. / М. В. Соколова. - М.: Мастерство, 2002. - 352 с.
18. Хаджиниколов Х. Място на международния туризъм в изграждане на икономиката на развитото социалистическо общество в България - София, 1972. - 166 с.
19. Централен Державен Архив (Република България, Софія) (далі - ЦДА). - Ф. 900. - Оп. 1. - Д. 10. - 139 арк.
20. ЦДА. - Ф. 900. - Оп. 1. - Д. 11. - 54 арк.
21. ЦДА. - Ф. 900. - Оп. 1. - Д. 12. - 47 арк.
22. ЦДА. - Ф. 900. - Оп. 1. - Д. 13. - 50 арк.
23. ЦДА. - Ф. 1230. - Оп. 1. - Д. 40. - 82 арк.
24. ЦДА. - Ф. 1230. - Оп. 1. - Д. 47. - 225 арк.
25. ЦДА. - Ф. 1230. - Оп. 1. - Д. 54. - 231 арк.
26. ЦДА. - Ф. 1230. - Оп. 1. - Д. 55. - 129 арк.
27. ЦДА. - Ф. 1230. - Оп. 1. - Д. 67. - 34 арк.
28. ЦДА. - Ф. 1230. - Оп. 1. - Д. 74. - 35 арк.
29. ЦДА. - Ф. 1230. - Оп. 3. - Д. 2. - 77 арк.
30. ЦДА. - Ф. 1230. - Оп. 3. - Д. 36. - 32 арк.
31. ЦДА. - Ф. 1230. - Оп. 3. - Д. 37. - 72 арк.
32. Шнайден Й. Й. Изменения идеологических подходов работы с туристами из соцстран в связи с событиями Пражской весны 1968 г. / Шнайден Й. Й // Современные проблемы сервиса и туризма. - 2007. - №2. - С. 4-9.
33. Bulgarian tourism in facts and figures (January - December 2014) / "Tourism policy", General Directorate, Ministry of tourism / [Електронний ресурс], режим доступу: http://www.tourism.government.bg/sites/tourism.government.bg/files/documents/2015-03/bulgarian_tourism_in_facts_and_figures_january_december_2014_2.pdf
34. Nachtmann R. Tourismus und Tourismusgeschichte / R. Nachtmann // Docupedia-Zeitgeschichte, 22.12.2010. [Електронний ресурс], режим доступу: http://docupedia.de/zg/Tourismus_und_Tourismusgeschichte
35. Mergel T. Transnationale Kommunikation von unten. Tourismus in Europa nach 1945 // Zeitschrift für Ethnohistorische Forschung. - 2006, Potsdam 2007. - S. 115-126.
36. Sowiński P. Wakacje w Polsce Ludowej. Polityka w?adz i ruch turystyczny (1945 - 1989) / P. Sowiński. - Warszawa: Trio, 2005. - 312 s.
37. Spode H. Wie die Deutschen "Reiseweltmeister" wurden. Eine Einf?hrung in die Tourismusgeschichte / H. Spode. - Erfurt: LZT, 2003. - 287 s.

